

Grzegorz Grzybek

Praca socjalna w myśli społecznej arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (1860-1923)

We współczesnej literaturze pedagogicznej coraz częściej porusza się problematykę pracy socjalnej. Początki pracy socjalnej sięgają przełomu wieku XIX i XX. Za pioniera systematycznej refleksji w tym zakresie powszechnie uważa się Helenę Radlińską¹. Czasem jako poprzedników Heleny Radlińskiej wymienia się takich myślicieli, jak: August Cieszkowski (1814-1894), Ludwik Krzywicki (1859-1941), Edward Abramowski (1868-1918)². Rzadko do pionierów pracy socjalnej zaliczane są osoby, które podejmowały się działań i refleksji społecznej z inspiracji religijnej. Osoby te figurują pod hasłem działań filantropijnych Kościołów i związków wyznaniowych. Tutaj można wymienić między innymi Edmunda Bojanowskiego, twórcę ruchu ochronek i założyciela Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP, ks. Bronisława Markiewicza założyciela domu dla młodzieży w Miejscu Piastowym, w którym uczono młodzież rzemiosła i cnoty umiarkowania, czy wreszcie „ojca czeladników” Mieczysława Kuznowicza SJ, który podejmował również rozważania teoretyczne nad funkcjonowaniem stowarzyszeń społecznych³.

W niniejszym artykule zostanie przedstawiona myśl społeczna arcybiskupa Józefa Bilczewskiego, który podjął się zadania organizowania akcji społecznej w archidiecezji lwowskiej według

¹ *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy*, red. S. Kawula, Toruń 2003; *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995.

² J. Materne, *Pedagogika socjalna. Systematyzacja zagadnień i pojęć*, Szczecin 1999, s. 15-16.

³ Por. G. Grzybek, *Praca socjalna – historyczny rozwój a moralny wymiar podejmowanych działań*, w: G. Grzybek, S. Cz. Michałowski, M. Studenski, *Etyczne podstawy pedagogiki społecznej. Wybrane zagadnienia*, Bielsko-Biała 2004, s. 22-23; J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztacki, *Spoleczne dzieje pomocy człowiekowi: Od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, Katowice 1998, s. 252-253.

wskazań encykliki *Rerum novarum* (1891) Leona XIII. Arcybiskup Bilczewski pełnił posługę metropolity lwowskiego w latach 1900-1923⁴. Pośmiertni biografowie wskazywali na doniosłość jego działań społecznych⁵. Pełniejszego opracowania jego myśli społecznej dokonano współcześnie⁶, przedstawiono również jego idee wychowawcze⁷. Jednakże jego myśl społeczna nie została ukazana na tle rozwoju pracy socjalnej. Często w prezentacji genezy pracy socjalnej brakuje właściwego ukazania wpływu etycznej myśli społecznej. Na ziemiach polskich taką publikacją otwierającą nowy rozdział pracy społecznej i refleksji naukowej w tym zakresie był *Katolicyzm socjalny* Edwarda Jaroszyńskiego, odwołujący się do wspomnianej encykliki Leona XIII i przedstawiający rozwój ówczesnej chrześcijańskiej myśli społecznej⁸.

Istota pracy socjalnej a kwestia społeczna na przełomie XIX i XX wieku

Zadania społeczne określone terminem pracy socjalnej oznaczają współcześnie celową i zorganizowaną pomoc niewydolnym

⁴ Tenże, *Rys życia i duchowości arcybiskupa Józefa Bilczewskiego, metropolity lwowskiego (1860-1923)*, „Horyzonty Wiary” 12 (2001) 4, s. 77-87; M. Boguta, G. Grzybek, *Arcybiskup Józef Bilczewski (1860-1923)*, w: *Wilamowice. Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy*, red. A. Barciak, Wilamowice 2001, s. 164-173.

⁵ M. Tarnawski, *Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac*, w: J. Bilczewski, *Listy pasterskie, odezwy i mowy okolicznościowe*, t. 3, Lwów 1924, s. V-CCIX; Sz. Szydelski, *Śp. Arcybiskup Bilczewski a praca społeczna*, „Gazeta Kościelna” 31 (1924), s. 9-10, 17-18.

⁶ G. Grzybek, *Aktualność nauczania społecznego błogosławionego arcybiskupa Józefa Bilczewskiego. Fragmenty rozprawy doktorskiej pt. „Nauczanie społeczne arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (1860-1923)”*, w: *Błogosławiony Arcybiskup Józef Bilczewski – rodak z Wilamowic*, red. M. Boguta, G. Grzybek, P. Lorenc, Wilamowice 2001, s. 51-80. Praca doktorska była bronią na Wydziale Filozoficznym WSFP „Ignatianum” w Krakowie. Por. „Rocznik Wydziału Filozoficznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej IGNATIANUM w Krakowie”, t. X: 2002-2003, Kraków 2004, s. 206-207.

⁷ Tenże, *Aktualność idei wychowawczych Józefa Bilczewskiego metropolity lwowskiego w latach 1900-1923*, Bielsko-Biała 2003; Tenże, *Wychowanie w nauczaniu pasterskim metropolity lwowskiego abpa Józefa Bilczewskiego (1860-1923)*, „Bielsko-Żywieckie Studia Teologiczne”, t. 4 (2003), s. 121-129.

⁸ E. Jaroszyński, *Katolicyzm socjalny*, Kraków 1900-1901.

członkom lub grupom danej społeczności. Przy czym niewydolność ta może dotyczyć sfery ekonomicznej, społecznej lub fizycznej⁹. Istota pracy socjalnej polega na usprawnieniu społeczności lokalnej poprzez działania animacyjne, które spowodują „uruchomienie rezerw ludzkiej potencjalności”. Bowiem pełna adaptacja, dostosowanie się osób, rodzin, grup społecznych do warunków funkcjonowania społeczności większej (państwa) odbywa się dzięki rozwojowi odpowiedzialności jednostek i wzrostowi poczucia ich godności osobistej¹⁰. Zakres refleksji związanej z pracą socjalną obejmuje:

idee socjalne, wzory działalności socjalnej, standardy techniczne i materialne infrastruktury socjalnej, diagnostyczny obraz sytuacji socjalnej podopiecznych, program osobowości człowieka¹¹.

Praca socjalna zasadniczo wiąże się z rozwiązaniem dwóch podstawowych problemów: społeczno-ekonomicznego oraz społeczno-osobowego. Pierwszy należy rozumieć jako dążenia do wyeliminowania niedostosowania społecznego, którego źródłem są niewystarczające środki na utrzymanie i rozwój rodzin, pojedynczych osób czy też grup społecznych. Wpływ na stan nie-domagania danej rodziny często ma kalectwo lub choroba jej członka lub członków. Problem społeczno-osobowy dotyczy adaptacji społecznej członka społeczności w zakresie osiągnięcia dojrzałości społecznej. Dojrzałość społeczna wiąże się z umiejętnością działania odpowiedzialnego etycznie. Pod pojęciem działanie odpowiedzialne etycznie należy rozumieć nie tylko postępowanie zgodnie z normami społecznymi i prawem moralnym (naturalnym), ale również rozumne spojrzenie na aspekt swojego rozwoju w kontekście celu życia człowieka – szczęśliwości. Odrzucenie celu ostatecznego w wizji rozwoju społecznego

⁹ J. Szmagański, *Praca socjalna*, w: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Warszawa 1999, s. 202.

¹⁰ Por. B. Szatur-Jaworska, *Teoretyczne podstawy pracy socjalnej*, w: *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, red. T. Pilch, I. Le-palczyk, Warszawa 1995, s. 107-108.

¹¹ J. Materne, *Pedagogika socjalna*, dz. cyt., s. 121. Należy zaznaczyć, że autor wymienia te aspekty pracy socjalnej jako jej cele.

czeństwa należy uznać za zasadniczy błąd¹². Ten aspekt pracy socjalnej był podejmowany przez duchownych katolickich, do których należy zaliczyć arcybiskupa Józefa Bilczewskiego.

Bezpośrednim powodem zaangażowania się metropolity lwowskiego w akcję społeczną, której wyznaczył ramy teoretyczne, było nasilenie się kwestii społecznej w Galicji. Określał on kwestię społeczną jako

zagadnienie, jak urządzić wzajemne stosunki i pozycje bogatych i ubogich, i w ogóle wszystkich warstw i stanów społecznych między sobą, aby każdy otrzymał to, co mu się sprawiedliwie należy i osiągnął możliwy na świecie dobrobyt¹³.

Podstawą więc rozwiązania kwestii społecznej było właściwe, tj. oparte na zasadzie sprawiedliwości, ułożenie stosunków społecznych. W tym określeniu można też dostrzec współczesne rozumienie dobra wspólnego, które polega na stworzeniu wszystkim członkom społeczności odpowiednich warunków, które pomogą jak najpełniej i szybciej osiągnąć własną doskonałość¹⁴. Kwestia społeczna w obrazowy sposób została ukazana w encyklice *Rerum novarum* Leona XIII:

Raz rozbudzona żądza nowości, która już od dawna wstrząsa społeczeństwami, musiała w końcu swą chęć zmian przenieść z dziedziny polityki na sąsiednie pole gospodarstwa społecznego. A nowe postępy w przemyśle i nowe metody produkcji, zmiana stosunków między przedsiębiorcami a pracownikami najemnymi, napływ bogactw do rąk niewielu, przy równoczesnym zubożeniu mas, wzrost we własne siły i łączność między nimi, nade wszystko zaś pogorszenie się obyczajów sprawiły, że walka (społeczna) zawrzała¹⁵.

¹² Argumentację za istnieniem celu ostatecznego przyjmuję za T. Ślipko SJ, *Zarys etyki ogólnej*, Kraków 2002, s. 113-115.

¹³ G. Grzybek, *Aktualność nauczania społecznego*, dz. cyt., s. 57. W przytoczonej pracy analizowane były pojęcia używane przez innych biskupów. Zagadnienie kwestii społecznej było także poruszane między innymi w krakowskim „Przeglądzie Powszechnym”: W. Czerkawski, *Zakres kwestyi robotniczej*, „Przegląd Powszechny” (1905), t. 33, s. 40-61; W. Ledóchowski, *Duchowieństwo a kwestia socjalna*, „Przegląd Powszechny” (1898), t. 57, s. 81-105.

¹⁴ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin, s. 387.

¹⁵ Leon XIII, Encyklika *Rerum novarum* (o kwestii robotniczej), Wrocław 1996, s. 3. Przytoczony tekst jest pierwszym akapitem tejże encykliki.

Papież podkreślił więc wymiar ekonomiczny i osobowy kwestii społecznej. Zasadnicze rozważania w zakresie pracy socjalnej arcybiskup Bilczewski zawarł w liście pasterskim *W sprawie społecznej* z 1903 roku¹⁶. Uzupełniającym i konkretyzującym był list pasterski z 1906 roku *O potrzebie ofiarności* wraz z instrukcją dotyczącą zakładania Związków katolicko-społecznych¹⁷.

Teoretyczne podstawy pracy socjalnej

Według arcybiskupa Józefa Bilczewskiego fundament organizacji społecznej, jaką jest państwo, winny stanowić zasady sprawiedliwości i miłosierdzia. Sprawiedliwość zabezpiecza społeczność przed krzywdą, oddając każdemu to, co mu się z tytułu prawa należy. Niemniej jednak równowaga i pokój społeczny są możliwe do osiągnięcia tylko poprzez uzupełnienie sprawiedliwości miłosierdziem¹⁸. Takie ujęcie problemu wynika z określenia istoty społeczeństwa przez arcybiskupa Bilczewskiego. Społeczeństwo stanowi bowiem jeden organizm. Każdego członka tej społeczności, osobę ludzką łączy braterstwo natury. Stąd też podstawą wzajemnych relacji winna być wzajemna solidarność. Autor wprowadza także wymiar eschatologiczny społeczeństwa, bowiem jego celem ostatecznym nie są ziemskie zmagania o sprawiedliwość, lecz wieczna szczęśliwość z Bogiem¹⁹.

Doskonałość człowiek osiąga poprzez pracę, w tym także pracę społeczną. Ideałem działacza społecznego jest chrześcijański demokrat. Staje się nim ten, kto respektuje chrześcijańskie zasady społeczne i w oparciu o te zasady działa na rzecz poprawy losu najuboższych. Takim działaczem mogła zostać każda osoba, która dysponowała odpowiednimi środkami

¹⁶ List ten został między innymi wydrukowany w „Głosach Katolickich”, por. nr 32/33 (1903).

¹⁷ G. Grzybek, *Związek katolicko-społeczny w nauczaniu pasterskim arcybiskupa Józefa Bilczewskiego*, „Horyzonty Wiary” 3 (2001) 12, s. 73.

¹⁸ J. Bilczewski, *W sprawie społecznej. List pasterski do Duchowieństwa i wiernych w dniu Najświętszego Imienia Jezus 1903*, w: J. Bilczewski, *Listy pasterskie i mowy okolicznościowe*, Mikołów-Warszawa 1908, t. 1, s. 162-164.

¹⁹ Por. tamże, s. 157-161.

i pragnęła rozwiązać „palącą” kwestię społeczną. Przy czym tę działalność chrześcijański demokrata mógł prowadzić bez względu na panujący ustrój. Nie chodzi o to, że w każdym ustroju były wówczas jednakowe możliwości działania, lecz o to, że zarówno w ustroju monarchicznym, jak i republikańskim istniała konieczność pracy społecznej²⁰, a historia współczesna nie dostarcza dowodów na to, że praca socjalna może stać się zbędnym elementem społecznej postęgi.

Warto zwrócić uwagę, że pojęcie chrześcijańskiej demokracji zastosowane przez metropolitę lwowskiego jest tożsame z pracą socjalną:

Przez demokrację chrześcijańską, jak już wspomnieliśmy, należy rozumieć pracę społeczną, miłość gotową na trudy i ofiary dla współbraci, troskę i dążność, aby ludziom utrzymującym się z pracy rąk, dopomóc do wywalczenia sobie znośniejszego położenia materialnego i społecznego i to środkami godziwymi, bo chrześcijańskim ich wychowaniem, sprawiedliwym ustawodawstwem, przez organizację spółek zawodowych i tanich kas pożyczkowych²¹.

Zasadnicza różnica współczesnej pracy socjalnej dotyczy podmiotu jej prowadzenia. W artykule drugim, w punkcie pierwszym Ustawy o pomocy społecznej możemy przeczytać:

Pomoc społeczna jest instytucją polityki państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężenie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystając własne uprawnienia, zasoby i możliwości²².

Natomiast w punkcie 12 praca socjalna została określona jako działalność zawodowa, której zasadniczym celem jest pomoc osobom w odzyskaniu zdolności samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie²³.

²⁰ Por. tamże, s. 199-200.

²¹ Tamże, s. 198.

²² *Ustawa o pomocy społecznej z komentarzem*, „Praca Socjalna” 4 (2004) 19, s. 8. Chodzi o ustawę z dnia 12 marca 2004 r., która została wprowadzona 1 maja 2004 r.

²³ Por. tamże, s. 18.

Praca socjalna w ujęciu Józefa Bilczewskiego odnosiła się przede wszystkim do robotników najemnych, pracujących w przemyśle lub na roli, nie posiadających stałego utrzymania i zabezpieczenia społecznego. Pomoc ta miała mieć charakter kompleksowy, ponieważ obejmowała zarówno rozwój osobowy, jak i poprawę warunków bytowych²⁴.

Zakres pracy socjalnej

Metropolita lwowski Józef Bilczewski przedstawił w liście *W sprawie społecznej* program pracy socjalnej pod nazwą „chrześcijańskiej akcji społecznej”, który następnie był realizowany w archidiecezji lwowskiej. Program ten obejmował szesnaście punktów, które można pogrupować w sposób następujący: a) rozwiązania społeczno-osobowe, b) rozwiązania społeczno-ekonomiczne, c) instrumenty podjętej akcji społecznej.

Działania społeczno-osobowe obejmowały: dogłębną naukę katechizmu, rozwój życia sakramentalnego wiernych, obronę tradycyjnych, chrześcijańskich wartości w życiu społecznym. Powodzenie akcji społeczno-ekonomicznej opierało się na: działalności związków zawodowych, uruchomieniu kas zapomogowo-pożyczkowych systemu Raiffeisena, wdrożenie kultury oszczędzania, zarówno czasu, jak i pieniędzy, wprowadzenie biur bezpłatnej porady prawnej dla ubogich czy wreszcie umożliwienie zakwaterowania robotników w tanich mieszkaniach. W uzupełnieniu zakresu działań społeczno-ekonomicznych należy wymienić dążenie do zmian ustawodawczych pozwalających na zabezpieczenia finansowe pracowników, skrócenie czasu pracy, odpoczynek niedzielny, opiekę nad młodzieżą uczącą się rzemiosła,

²⁴ W niniejszym artykule nie zostanie podjęta próba porównania rozumienia pracy społecznej przez arcybiskupa Bilczewskiego z późniejszymi publikacjami Heleny Radlińskiej (1879-1954). Jednak pojęcia z zakresu pracy socjalnej, jakich używał (czy też tworzył) arcybiskup Bilczewski, były już przedmiotem porównań. Na przykład pojęcie słusznej płacy, użyte przez metropolitę lwowskiego, było porównywane z pojęciem wprowadzonym przez Edwarda Jaroszyńskiego w *Katolicyzmie społecznym*. Por. G. Grzybek, *Zagadnienie pracy w nauczaniu społecznym arcybiskupa Józefa Bilczewskiego*, w: *U progu beatyfikacji Sługi Bożego abpa Józefa Bilczewskiego. Materiały z sesji popularno-naukowej*. Książnica Beskidzka, Bielsko-Biała 2000, s. 51.

kółka rolnicze, gospody chrześcijańskie, pełniące funkcje sklepów wielobranżowych²⁵.

Podstawowym instrumentem zakreślonej przez arcybiskupa Józefa Bilczewskiego pracy socjalnej były stowarzyszenia. W liście *W sprawie społecznej* zostały wymienione następujące stowarzyszenia: Konferencje św. Wincentego à Paulo, Kongregacje i Sodalicje Mariańskie, ruch tercjarski, Stowarzyszenie Najświętszej Rodziny, Bractwo adoracji Najświętszego Sakramentu, a także stowarzyszenia zawodowe poszczególnych grup zawodowych, czeladników, terminatorów. Metropolita lwowski szczególną wagę w akcji społecznej przypisywał parafiom i ośrodkom życia religijnego. Żeby zostało zagęszczone pole działalności społecznej, arcybiskup wspierał i postulował tworzenie nowych parafii, budowę kościołów lub kaplic, a także zakładanie ochronek dla dzieci²⁶.

Dla realizacji założeń teoretycznych we współpracy z biskupem przemyskim Sebastianem Pelczarem powołał w 1906 roku Związek katolicko-społeczny, który w myśl założeń zasad społecznych (chrześcijańskiej demokracji) miał prowadzić pracę społeczną. Związek katolicko-społeczny skupiał przedstawicieli wszystkich warstw społecznych. Rolę animatorów działalności społecznej pełnili duchowni. Arcybiskup Bilczewski rozliczał proboszczów z podjętych działań społecznych²⁷. Cele Związku katolicko-społecznego dotyczyły trzech zasadniczych dziedzin. Są to: rozwój sfery moralnej i religijnej członków społeczności, budzenie świadomości narodowej poprzez edukację; w zakresie podstawowego wymiaru pracy socjalnej dążenia do sprawiedliwego rozdziału dóbr społecznych poprzez poprawę stosunków i warunków pracy²⁸. Dla integracji prowadzonej w archidiecezji

²⁵ Por. J. Bilczewski, *W sprawie społecznej*, s. 178-197. Problemy te były poruszane także w galicyjskiej prasie katolickiej. Por. G. Grzybek, *Zagadnienie aktywności społecznej w galicyjskiej prasie katolickiej na przełomie XIX i XX wieku*, „Świat i Słowo” 1 (2003), s. 273-287.

²⁶ Por. tamże, s. 192-195.

²⁷ Por. G. Grzybek, *Związek katolicko-społeczny*, dz. cyt., s. 72-73, 79-80; Tenże, *Aktualność nauczania społecznego*, s. 52-53.

²⁸ Por. J. Bilczewski, *O potrzebie ofiarności. List pasterski do Duchowieństwa i wiernych – 2 lutego 1906. Instrukcja dla PW. Duchowieństwa w sprawie organizacji Związków katolicko-społecznych*, w: J. Bilczewski, *Listy pasterskie i mowy*, dz. cyt., s. 365-366.

pracy socjalnej metropolita lwowski otworzył we Lwowie w 1911 roku dom katolicki, gdzie mieścił się sekretariat katolicki do spraw społecznych, centrala chrześcijańskich związków zawodowych, redakcja i ekspedycja „Gazety Niedzielnej”, biuro porad prawnych. Sekretariat katolicki nadzorował powstawanie i rozwój parafialnych Związków katolicko-społecznych²⁹. Prowadzoną w archidiecezji lwowskiej pracę socjalną przerwała pierwsza wojna światowa. Po wojnie związki parafialne wznowiły swoją pracę w 1919 roku, a sekretariat katolicki w 1920 roku. W 1922 roku Związek katolicko-społeczny przekształcił się w Ligę Katolicką, na bazie której powstała w 1930 roku Akcja Katolicka³⁰.

Podsumowanie

Myśl i działalność społeczna arcybiskupa Józefa Bilczewskiego, metropolity lwowskiego w latach 1900-1923 pozwalają go zaliczyć nie tylko do katolickich działaczy społecznych, ale również do grona teoretyków pracy socjalnej. Warto wysunąć postulat opracowania historii początków pracy socjalnej, w której zostanie uwzględniony dorobek myśli społecznej katolickich działaczy. Katolicka praca socjalna początek swojego teoretycznego uzasadnienia miała w wydanej przez Leona XIII encyklice *Rerum novarum* z 1891 roku.

²⁹ Por. Sz. Szydelski, *Chrześcijański ruch robotniczy w dawnym województwie lwowskim (1898-1939)*, „Chrześcijanin w Świecie. Zeszyty ODiSS” 35 (1984), s. 4-5; N. Szukalski, *Akcja sekretariatu katolickiego w r. 1912*, „Gazeta Kościelna” 21 (1913), s. 170-172, 183-184; J. Bilczewski, *Mowa przy otwarciu Domu Katolickiego we Lwowie, dn. 21.I.1911.*, w: J. Bilczewski, *Listy pasterskie i mowy*, s. 278-282.

³⁰ Por. G. Grzybek, *Związek katolicko-społeczny*, dz. cyt., s. 80; Sz. Szydelski, *Liga katolicka we Lwowie wczoraj i dziś*, „Gazeta Kościelna” 35 (1928), s. 473-475.